

DR GRAŻYNA WYDER

Uniwersytet Zielonogórski

**Wielkopolskie działaczki w ruchu narodowo-demokratycznym
na terenie Poznańskiego na przełomie XIX i XX wieku.
Szkic do działalności politycznej kobiet**

Streszczenie

W trudnej rzeczywistości ustawowych zakazów i sankcji karnych Polki, kierując się poczuciem narodowego obowiązku, podejmowały ryzykowną działalność społeczną, charytatywną i polityczną. Działania te, patrząc z perspektywy historycznej, miały duży wpływ na budzenie świadomości narodowej, a ostatecznie na zwycięski zryw niepodległościowy.

Słowa kluczowe: Narodowa Demokracja • partie polityczne • kobieta • Roman Dmowski • Stanisława Niegolewska • Zofia Sokolnicka • Helena Rzepecka • zabór pruski

**WIELKOPOLSKA ACTIVISTS IN THE NATIONAL DEMOCRATIC
MOVEMENT IN POZNAN AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH
CENTURIES. THE SKETCH OF POLITICAL ACTIVITIES OF WOMEN**

Abstract

In the harsh realities of prohibitions and penalties in Poland in the late 19th century XIX, Polish women, guided by a sense of national duty, undertook numerous risky social, charitable and political actions. From a historical point of view, those actions facilitated raising awareness of

national identity and contributed to the victorious independence movement.

Keywords: National Democracy • political parties • woman • Roman Dmowski • Stanisława Niegołewska • Zofia Sokolnicka • Helena Rzepecka • Prussian annexation

*

Pierwsze oznaki działalności Ligi Narodowej na teren Poznańskiego dotarły pod koniec XIX w.¹ Nurt polityczny, z którego później wyłoniła się Narodowa Demokracja nazywana potocznie encją, wywodził się z Ligi Polskiej (1887–1894). Jego geneza była ściśle związana z zaborem rosyjskim, z czasem jednak ruch rozszerzał się powoli na inne dzielnice. Pomimo że w Poznaniu swą pierwszą jawną organizację pod nazwą Towarzystwa Narodowo-Demokratycznego założono dopiero w 1909 r., to pierwsza próba została podjęta już w 1896 r. przez Romana Dmowskiego i Jana Ludwika Popławskiego, którzy nawiązali kontakty z kilkoma poznańskimi działaczami skupionymi wokół czasopisma „Przegląd Poznański”. Dmowski w traktacie *Myśli nowoczesnego Polaka* pisał:

Polacy z innych dzielnic, spotykając się z Poznańczykami, przykro bywają nieraz dotknięci ich poglądami na życie, ich odmiennymi wprost zasadami etycznymi, razi ich suchy realizm, twardość i nawet w pewnej mierze nielitościwość w pojmowaniu spraw życia. Tłumaczą to sobie zazwyczaj krótko, uważając wszystko za skutek ziemczenia, gdy tymczasem obok pewnego, znacznego, co prawda, wpływu kultury niemieckiej działała tu o wiele silniej zmiana typu życia, konieczność przystosowania się do warunków nieustannej walki².

Był to bowiem czas intensywnej germanizacji polskiej społeczności w Wielkopolsce, jak i okres obowiązywania dyskryminu-

¹ J. Marczewski, *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900–1914*, Warszawa 1967, s. 87 i n.

² R. Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Wrocław 2002, s. 28.

jącej ustawy ograniczającej prawa kobiet. Wprowadzona 11 marca 1850 r. ustawa o ochronie ustawowej wolności i ustawowego ładu zagrożonych łamaniem prawa do zgromadzeń i stowarzyszeń zakazywała kobietom uczestnictwa w organizacjach o charakterze politycznym. Obowiązywała do 15 marca 1908 r. i na przeszło pół wieku skutecznie ograniczyła możliwość ich aktywności politycznej. Nawiązanie kontaktów z mieszkańcami Poznańskiego nie było łatwe. Z czasem dzięki intensywnej agitacji pozyskano grono sympatyków wśród młodzieży studiującej na uniwersytetach niemieckich w Berlinie, Wrocławiu i Monachium³. W sprawozdaniu z działalności zauważono, że *w zaborze pruskim działalność Ligi rozpoczęła się objęciem przez Grupę Związku Młodzieży Polskiej „Dziennika Berlińskiego” i wystawienia w tym piśmie programu demokratyczno-narodowego*⁴.

Kilkanaście lat później Dmowski pisał: *Prąd narodowy ostatniej doby w początkach nie wystąpił jako coś nowego; był on właściwie reakcją na przeciw narodowy kierunek socjalizmu i na doktrynę walki klas, rozbijającą naród. Ideologia narodowa zdobyła nowy, silny wyraz dopiero w walce z socjalizmem i pokrewnymi mu duchowo dążeniami*⁵.

Nowy kierunek polityczny w Poznańskim został jednak przez większą część społeczeństwa przyjęty z nieufnością, a nawet wrogo. Jak zauważył Lech Trzeciakowski: *Tamtejsza opinia publiczna, preferująca legalne formy walki o utrzymanie odrębności narodowej, bez entuzjazmu odnosiła się do wpół legalnych metod pracy Ligowców i do haseł społecznych i politycznych podważających uświęcony solidaryzm*⁶.

W 1899 r. pierwszą grupę partyjną Ligi Narodowej w Poznaniu założył jej działacz, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego,

³ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu [APAN Poznań], Spuścizna prof. Z. Wojciechowskiego. Notatki Mariana Seydy dla Zygmunta Wojciechowskiego do pracy o historii Ligi Narodowej, spisane w r[oku] 1932, sygn. P.III-8, odpis, k. 5.

⁴ Sprawozdanie za rok 1900–1901, „Niepodległość” (styczeń 1934 – czerwiec 1934), t. 9, s. 112.

⁵ A. (Senior) [R. Dmowski], *Początki nowoczesnego obozu narodowego w Polsce*, „Myśl Narodowa” 1936, nr 47, s. 1.

⁶ L. Trzeciakowski, *Pod pruskim zaborem 1850–1918*, Warszawa 1973, s. 245.

Wincenty Lutosławski⁷. W jej skład weszli: Bernard Chrzanowski, dr Felicjan Niegolewski, jego żona Stanisława Niegolewska oraz Helena Rzepecka⁸.

W 1903 r. do Ligi wstąpiła Zofia Sokolnicka wraz z grupą znanych działaczy⁹. Tym samym w ruchu narodowym w Poznaniu odnotowano uczestnictwo trzech kobiet, co nie było może wielkością imponującą, ale wobec zakazu działalności politycznej świadczyło o powolnym przekraczaniu barier politycznych, a także mentalnych. Wspomniane działaczki były bowiem wybitnymi aktywistkami społecznymi. Działały w większości społecznych organizacji kobiecych w Poznaniu. Należały do elity kulturalnej miasta, a ich wpływ na rzesze kobiet skupionych w różnorodnych instytucjach dobroczynnych był znaczny.

Liczba członków wzrastała powoli i na przełomie 1903/1904 r. organizacja liczyła osiemnaścioro działaczy¹⁰. Ten powolny wzrost Bernard Chrzanowski tłumaczył po latach:

Tu praca jednak najpierw kulała; nie było jedności zapatrywań, bo najważniejszym kryterium przyjęcia było (...) dążenie do niepodległości: a tu członków mało, a wskazań politycznych kilka, już to przeciw wszystkim, już to przeciw najniebezpieczniejszym z zaborców; lecz, przeciw komu z nich? Jaka ich kolej? – Dopiero też, gdy Prusak nas złączył grozą utraty ziemi, prawem osadniczym i wywłaszczeniem – zawrzała praca¹¹.

⁷ S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Londyn 1964, s. 155; Sprawozdanie z działalności Ligi w r[oku] 1895/1896, „Niepodległość” 1933, t. 7, s. 273; T. Czyżowski, *Wincenty Lutosławski (1863–1954)*, Polski Słownik Biograficzny [PSB], t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław 1973, s. 153–156.

⁸ J. Marczewski, op. cit., s. 106.

⁹ Sprawozdanie z działalności Ligi Narodowej od 1 lipca 1903 do 1 lipca 1904, „Niepodległość” 1934, t. 10, s. 125, 127–130; S. Kozicki, op. cit., s. 190.

¹⁰ Sprawozdanie z działalności Ligi Narodowej od 1 lipca 1903 do 1 lipca 1904, „Niepodległość” 1934, t. 10, s. 128.

¹¹ Cyt. za: J. Karwat, *Od idei do czynu. Myśl i organizacje niepodległościowe w Poznaniu w latach 1887–1919*, Poznań 2002, s. 145; więcej o działalności B. Chrzanowskiego zob. G. Łukomski, *Bernard Chrzanowski (1861–1944): biografia Polaka zachodniokresowego*, Poznań–Opalenica 2005.

W 1899 r. założono Towarzystwo Wykładów Ludowych im. Adama Mickiewicza, na czele którego stanęli: Chrzanowski, dr Antoni Chłapowski, Joachim Sołtys, B. Krysiewicz, dr Jan Nepomucen Szuman i dr Tomasz Drobnik.

Z czasem zaczęto rozszerzać swe wpływy na Towarzystwo Czytelni Ludowych, gdzie od 1898 r. członkiem zarządu był Chrzanowski¹². Utrzymywano dobre stosunki z Towarzystwem Kobięcym „Warta”, w prace którego zaangażowane były działaczki wchodzące do kierownictwa Narodowej Demokracji w Poznaniu¹³. Chrzanowski wspomagał Towarzystwo pomocą prawną, wcześniej zaś uczestniczył w „narodzinach” „Warty”. Jak nadmieniał we wspomnieniach:

Na biurku mojem stoi dotychczas kałamarz z datą „1894”, ofiarowany mi przez „Wartę”; Niewiasty nasze, panienki i mężatki zabrały się po roku 1891 do uczenia dzieci z ludu polskiego czytania i pisania. Chciały się organizować. Poradziłem, aby utworzyły jawne towarzystwo podając jako jego cel wzajemne obopólne kształcenie się w języku, literaturę i historii Polski¹⁴.

Pierwszy zjazd członków Ligi Narodowej zaboru pruskiego odbył się w Poznaniu w kwietniu 1901 r.¹⁵ 1 grudnia 1903 r. działacze Ligi przejęli pismo „Praca”¹⁶. W 1904 r. na licytacji zakupiono

¹² Zbiory Specjalne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu [Zb.SBR], sygn. 1375, B. Chrzanowski, *Z Towarzystwa Czytelni Ludowych*, „Pamiętniki”, cz. 1.

¹³ Marczewski w swej pracy napisał, że *zdoyleli rozstrzygający wpływ na „Wartę”* (J. Marczewski, op. cit., s. 129-130).

¹⁴ Zb.SBR, sygn. 1375/e-IV, B. Chrzanowski, *Z Towarzystwa Czytelni Ludowych*, „Pamiętniki”, cz. 1, k. 28.

¹⁵ Sprawozdanie z działalności Ligi Narodowej za rok 1900–1901, „Niepodległość” (styczeń 1934 – czerwiec 1934), t. 9, s. 112-113; APAN Poznań, Spuścizna prof. Z. Wojciechowskiego. Notatki Mariana Seydy dla Zygmunta Wojciechowskiego do pracy o historii Ligi Narodowej, spisane w r[oku] 1932, sygn. P.III-8, odpis, s. 6-8; Archiwum Zarządu Okręgowego ZBOWiD w Poznaniu, sygn. 800, L. Gomolec, *Przygotowania do powstania wielkopolskiego*.

¹⁶ W. Jakóbczyk, *Prasa w Wielkopolsce (1859–1918)* [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918. Historia prasy polskiej*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 193.

upadające pismo „Goniec Wielkopolski”¹⁷, którego założycielem i redaktorem był dr Ludwik Rzepecki. Wnioskując z anonsu prasowego, prawną właścicielką pisma była jego żona Romana Rzepecka¹⁸, a córka Helena wraz z synem Karolem współredagowali pismo¹⁹. Rzepecka pozostała w redakcji do 1904 r. Pierwotnie pismo kierowane było do wszystkich stanów społecznych, nie posiadało wyraźnie sprecyzowanego programu, a w założeniach programowych zapisano, że *nie będzie służył żadnemu stanowi wyłącznie, tylko wszystkim razem*²⁰. Popierano pracę organiczną, a redakcja – jak zaznaczył Witold Jakóbczyk – *zwalczała ostro politykę zaborczą, zarówno germanizacyjną, jak i rusyfikacyjną. Przestrzegała przed lojalizmem i orientacją na którekolwiek z mocarstw rozbiorowych, wierząc w odrodzenie niepodległej Polski (...). W dziedzinie społecznej zwalczała wszelkie formy walki klasowej, a rozwiązanie kwestii społecznych widziała we wzmożeniu działalności charytatywnej*²¹. Na łamach „Gońca Wielkopolskiego” opublikowano cykl artykułów *Demokracja a polskie społeczeństwo*, w których wyjaśniano znaczenie partii.

W myśl wspomnianej powyżej ustawy zabraniającej kobietom uczestnictwa w organizacjach o charakterze politycznym pod groźbą ich rozwiązania, więzienia czy kar pieniężnych, nawet tak nikła liczba działaczek w ruchu narodowym stanowiła już pewien

¹⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu [APP], Akta betreffend den „Goniec Wielkopolski”, Wycinki prasowe Polizei Präsidium, sygn. 7266 (w tym czasie pismo liczyło 3723 abonentów).

¹⁸ Ks. Klementowski, *Śp. Romana z Gex'sów Rzepecka*, „Kurier Poznański” [KP] 1918, nr 72, s. 3; K. Męczyńska, *Romana Rzepecka, jej córki i gosposia*, „Kronika Miasta Poznania” 2011, nr 1, s. 84 i n.

¹⁹ Romaine z Gex Rzepecka, w spolszczonej wersji Romana, pochodziła z rodziny szwajcarsko-francuskiej. Do Poznania przyjechała w 1850 r. w poszukiwaniu pracy. Szybko poznała literaturę polską i opanowała język polski, którego z czasem zaczęła uczyć. W 1857 r. wyszła za mąż za Ludwika, wydawcę i redaktora początkowo „Oświaty” (1866–1867), później tygodnika „Warta” (1875–1883), a następnie „Gońca Wielkopolskiego” (1877–1894). W swym długim i aktywnym życiu była członkiem polskich organizacji kobiecych, autorką podręcznika *Pierwsze początki czytania i języka francuskiego dla użytku polskich dzieci* wydanego w Poznaniu w 1864 r. Zmarła 23 marca 1918 r. w wieku 88 lat (KP 1918, nr 72, s. 3; K. Męczyńska, op. cit., s. 84).

²⁰ W. Jakóbczyk, op. cit., s. 193.

²¹ Ibidem, s. 183.

przełom mentalny. Kobiety, wolno, bo wolno, ale przełamywały opór przed włączaniem się w działalność polityczną. Zwieńczeniem łamania owych hamulców był udział jako posłanek 141 Wielkopolanek w Polskim Sejmie Dzielnicowym w Poznaniu, który odbył się w dniach 3–5 grudnia 1918 r. Ta liczba aktywistek nie doczekała się jednak obszerniejszego opracowania naukowego, chociaż w wielu studiach na temat historii rozwoju ruchu narodowego w Poznańskim przytacza się ich nazwiska.

Wymienione powyżej działaczki weszły w skład ścisłego kierownictwa Ligi Narodowej w Poznańskim. Nie były osobami anonimowymi, tworzyły społeczny aktyw kobiecy. Helena Rzepecka²², która do organizacji wstąpiła wraz ze Stanisławą Niegolewską, żoną Felicjana, miała wówczas 36 lat. Była znaną i cenioną nauczycielką. O jej działalności *stricte* politycznej wiadomo niewiele. Od 1900 r. była działaczką tajnego Towarzystwa Tomasza Zana w Poznaniu, a od 1911 r. opiekowała się jego członkami. Była również współautorką wstępu do programu Ligi w zaborze pruskim. W jej mieszkaniu przy ul. św. Marcina zbierała się *ówczesna młodzież akademicka i młodsza inteligencja zawodowa*. Tadeusz Szulc w swych wspomnieniach zauważał, że *zjazdy poznańskiego „Zetu”, tajnego związku młodzieży polskiej, odbywały się przeważnie w mieszkaniu Heleny*²³. Dom jej – jak pisano w „Kurjerze Poznańskim” – stał się *ogniskiem ruchu zawodowego, w którym rodzą się różne projekty i czyny, w których wielkim płomieniem pali się znicz myśli polskiej i miłości sprawy narodowej, z którego następnie umiłowania te szeroką falą szły w życie i realizowały się dla dobra sprawy*²⁴. Przez wiele lat Rzepecka zmagiała się z chorobą żołądka i płuc, co zapewne nie pozwoliło jej na pełne angażowanie się w stresującą działalność polityczną. Swe przekonania realizowała poprzez pracę oświatową, społeczną,

²² L. Słowiński, *Helena Rzepecka*, PSB, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław 1992–1993, s. 18–19.

²³ T. Szulc, *W Poznaniu i wkoło niego. Wspomnienia poznańskiego lekarza*, Poznań 1995, cyt. za: K. Męczyńska, op. cit., s. 88.

²⁴ *Śp. Helena Rzepecka*, KP 1916, nr 117, s. 3.

charytatywną. Jej dokonania przy tak słabym zdrowiu były imponujące i, jak zaznaczyła Katarzyna Męczyńska, w jej życiu:

zmieściło się tyle najrozmaitszych działań, że trudno jej nie podziwiać: praca dziennikarska, wydawnicza i pisarska, nauczanie języka polskiego i historii, organizowanie ogródków i wakacji dla dzieci, wychowanie patriotyczne, wspieranie naukowych ambicji młodych kobiet, działalność w stowarzyszeniach kobiecych²⁵.

Helena Rzepecka urodziła się 24 maja 1863 r. w Poznaniu. Po ukończeniu szkół i uzyskaniu dyplomu nauczycielskiego *w domach najpoważniejszego obywatelstwa wielkopolskiego (...) wszczepiała w serca uczennic najlepsze tradycje patriotyczne*²⁶. Jednocześnie na łamach redagowanego przez siebie pisma rozporoszczała artykuły poświęcone sprawom wychowania młodzieży, szkolnictwa i oświaty. Aktywnie działała w sekcji odczytowej Towarzystwa „Warty”²⁷, uczestnicząc w zebraniach i wiecach, wygłaszając odczyty o literaturze, historii polskiej, ale i o działalności kobiet. Jak zauważano:

Był to typ kobiety wyjątkowo inteligentnej i dzielnej pod każdym względem (...). Umysł posiadając na wskroś samodzielny, męski prawie i pełen inicjatywy, przystępowała do wszelkich zamierzeń z doskonałą świadomością celu, z gorącym umiłowaniem sprawy i energią nieprzeciętną²⁸.

Aktywnie włączyła się w ruch emancypacyjny kobiet. W 1899 r. wspólnie z Anielą Tułodziecką wzięła udział w Zjeździe Kobiet Polskich w Zakopanem, zwołanym z inicjatywy działaczek krakow-

²⁵ K. Męczyńska, op. cit., s. 88.

²⁶ L. Słowiński, *Z dziejów walki o tożsamość narodową pod pruskim zaborem. Działalność oświatowa i społeczna Heleny Rzepeckiej (1863–1916)*, „Kronika Miasta Poznania” 1994, nr 3/4, s. 438; Idem, *Działalność oświatowa i społeczna Heleny Rzepeckiej (1863–1916)* [w:] L. Słowiński, *Będziem Polakami: studia z dziejów edukacji narodowej w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań 1995, s. 127.

²⁷ Zb.SBR, Akta Towarzystwa Warta, sygn. 1034, Protokół z[e] zwyczajnego posiedzenia Towarzystwa „Warta” z dnia 2 października 1895, k. 15.

²⁸ *Śp. Helena Rzepecka*, KP 1916, nr 117, s. 3.

skich. Rzepecka wygłosiła na nim referat pt. *Obraz działalności kobiet w Poznaniu* przygotowany przez przewodniczącą „Warty” Tułodziecką²⁹.

10 maja 1908 r. na wiecu kobiet w Poznaniu, czwartym z kolei zorganizowanym przez „Wartę” w odpowiedzi na wprowadzenie ustawy o stowarzyszeniach, wygłosiła mowę zatytułowaną *Zadania Polki wobec dwóch naszych ustaw*³⁰. Rozpatrując regulacje prawne dyskryminujące rodaków, przypominała o obowiązkach i zadaniach stojących przed Polkami. Podkreślała konieczność trwania na wyznaczonym narodowym posterunku. Zwraçała uwagę na unormowania zezwalające kobietom na działalność w organizacjach społeczno-politycznych. Zachęcała słuchaczki, by wstępowały do istniejących stowarzyszeń lub same je zakładały, *byśmy naprzód nabyły tej elementarnej podstawy, ku zrozumieniu urządzeń państwa, miasta i gminy, w której żyjemy*³¹.

Rzepecka weszła w skład komisji kursów społeczno-ekonomicznych³², w ramach której brała udział w prowincjonalnych kursach dla kobiet³³, uświadamiając Polkom nowe możliwości.

Wobec paragrafu językowego w ustawie o stowarzyszeniach i zebraniach powinny kobiety korzystać z tego, co przez tą ustawę zyskały. Mogą więc brać udział w zebraniach wyborczych i nawet przemawiać na nich. Mogą należeć do wszelkich stowarzyszeń, nawet politycznych. Tam wolno nam mówić po polsku. (...). Budźmy ducha narodowego³⁴.

Aktywność społeczno-polityczna nie była jedynym polem działalności Heleny. Z zaangażowaniem oddawała się pracy dzienni-

²⁹ *Zakopane – Zjazd*, KP 1899, nr 188, s. 3; nr 190, s. 3.

³⁰ *Walny wiec kobiet w Poznaniu*, „Dziennik Poznański” 1908, nr 109, s. 5; pełny tekst mowy zob. KP 1908, nr 112, s. 2-3, cz. 1; KP 1908, nr 113, s. 3, cz. 2.

³¹ *Mowa panny Heleny Rzepeckiej, cz. 2: Zadanie Polki wobec dwóch nowych ustaw wygłoszona na wiecu kobiet w dniu 10 maja*, „Głos Wielkopolanek” [GW] 1908, nr 9, s. 1-5.

³² *Pierwszy kurs społeczny dla kobiet*, GW 1908, nr 36, s. 2.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Słowa te wypowiedziała na walnym wiecu kobiet w Poznaniu 12 maja 1908 r. (zob. „Dziennik Poznański” 1908, nr 109, s. 5).

karskiej i literackiej. W latach 1910–1914 redagowała miesięcznik literacko-muzyczny „Śpiewak”, organ Związku Kół Śpiewaczych na Rzeszę Niemiecką, a od 1911 r. dodatek kulturalny do „Dziennika Poznańskiego” – „Literatura i Sztuka”. Pisywała do „Kuriera Poznańskiego”, krakowskiej „Straży Polskiej” i warszawskiego „Bluszczu”³⁵.

W trosce o patriotyczne wychowanie dziewcząt polskich otworzyła pensję dla panien. Wnioskując z listu jednej z uczennic, Heleny Rogalanki (1894–1948), praca pedagogiczna nie była jednak jej powołaniem. Stanowiła cenne źródło dochodu, gdyż nauka języka polskiego była odpłatna³⁶.

W 1911 r. ukazało się dzieło jej życia – dwutomowy, bogato ilustrowany podręcznik do nauki domowej *Ojczyzna w piśmie i pomnikach*³⁷. Jak zauważała w przedmowie: *Książka niniejsza pragnie pobudzić do pracy nad wykształceniem narodowym – młodzieży i samoukom w części, chociaż zastąpić to, czego im niestety nie daje dzisiaj słowo nauczycielskiego wykładu*³⁸.

W Poznaniu wysoko ceniono jej dokonania publicystyczne, jak i polityczne. Stefan Cegielski twierdził, że *z nikim tak jak z nią, nie rozmawia się tak dobrze i zajmująco*³⁹. Jej działalność nie uszła uwadze niemieckiej policji. W policyjnych aktach odnotowano:

Helena Rzepecka stoi na tym samym gruncie politycznym, co jej brat. Podziela ona jego poglądy, włada zręcznie słowem mówionym i pismem w prasie i na zebraniach. Jest tutaj znana jako energiczna i zdeterminowana agitorka sprawy polskiej⁴⁰.

Zmarła 22 maja 1916 r. W nekrologu przypominano:

³⁵ L. Słowiński, *Z dziejów walki...*, op. cit., s. 444.

³⁶ K. Męczyńska, op. cit., s. 92-93. Kwartalny koszt nauki wynosił 25 marek.

³⁷ H. Rzepecka, *Ojczyzna w piśmie i pomnikach*, t. 2, Poznań 1911.

³⁸ Ibidem.

³⁹ P. Cegielska, *Przechadzki po mieście: z moich wspomnień*, Poznań 1997, s. 121.

⁴⁰ APP, Polizei Präsidium Posen [Prezydium Policji w Poznaniu], sygn. 3681, Helena Rzepecka.

Legła bojowniczką nieustrudzona narodowego jutra. Rządziła duszą swą niezachwianą wiarą w siły własne narodu, swą niezłomną nadzieją wolności. Legła na posterunku w chwili przedświt⁴¹.

Niewiele wiemy o działalności w tym okresie żony dr. Felicjana Niegolewskiego Zofii Stanisławy Heleny z Jasieńskich. Wstępując do Ligi w 1899 r., miała 20 lat i była niedawno poślubioną małżonką (ślub odbył się 3 marca tego roku w Warszawie w parafii św. Aleksandra). Urodziła się 8 stycznia 1879 r.⁴² Jej obecność w Narodowej odnotowują wszystkie opracowania. Wspomagała działalność męża, o czym świadczy zarówno fakt wstąpienia do Ligi, jak i jej aktywność w Towarzystwie Naukowej Pomocy dla Dziewcząt⁴³. O jej czynnym udziale w pracach partii informowała prasa w nekrologu zmarłego 8 stycznia 1919 r. Felicjana, wspominając i o *dzielnej towarzyszcze*⁴⁴. Za odwagę i zaangażowanie została odznaczona Krzyżem Walecznych⁴⁵. Po śmierci męża w 1925 r. powtórnie wyszła za mąż za Mariana Kiniorskiego, endeckiego polityka, ziemianina, właściciela majątku w Suchodębie (powiat Kutno), w latach 1922–1927 senatora w sejmie II RP z ramienia Związku Ludowo-Narodowego. Zmarła w wieku 75 lat, 16 maja 1954 r. w Szczecinie⁴⁶.

Z działaczek Ligi bardziej znana jest Zofia Sokolnicka, posłanka do sejmu dwóch kadencji (1919 i 1922 r.). W chwili przystąpienia do organizacji miała 24 lata. Urodziła się 15 maja 1878 r.

⁴¹ *Ku uczczeniu śp. Heleny Rzepeckiej*, KP 1916, nr 118, s. 3.

⁴² Hasło: *Niegolewscy, h. Grzymała* [w:] *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku* [online], Kórnik–Poznań 2004, poz. 754 [Dostęp: 03.05.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://teki.bkpan.poznan.pl/>>.

⁴³ Towarzystwo Przyjaciół Wzajemnego Pouczania się i Opieki nad Dziećmi „Warta” powstało 29 maja 1894 r. w Poznaniu. Z jednej strony była to jawna organizacja zajmująca się organizacją opieki nad ubogimi i upośledzonymi dziećmi z Poznania, z drugiej zaś na tajnych kompletach uczyła polskie dzieci historii i języka (zob. G. Wyder, *Z dziejów walki o tożsamość narodową – tajne stowarzyszenie Kobiet „Warta”* [w:] *Polacy – Niemcy – Pogranicze. Studia Historyczne*, red. nauk. G. Wyder, T. Nodzyński, Zielona Góra 2006, s. 183–200).

⁴⁴ *Śp. Felicjan Niegolewski*, KP 1919, nr 7, s. 3.

⁴⁵ *Marian Kiniorski* [w:] *Ziemianie polscy XX w. Słownik biograficzny*, t. 2, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1994, s. 93.

⁴⁶ *Ibidem*.

w Krakowie, w rodzinie ziemiańskiej o dużych tradycjach niepodległościowych. Jej biografowie dowodzą, że po ukończeniu pensji Wyższej Szkoły Żeńskiej A. Danyszówny w Poznaniu podjęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim⁴⁷. W Krakowie ukończyła również studia muzyczne⁴⁸, choć badania nie potwierdzają tego faktu. W zachowanych katalogach studentów Wydziału Filozoficznego (istniały wówczas dwa – filozoficzny i lekarski) Sokolnicka nie figuruje⁴⁹. Przepuszczalnie w tym okresie uczęszczała na założone przez Adriana Baranieckiego Wyższe Kursy dla Kobiet, które *stanowiły rodzaj żeńskiego uniwersytetu w „miniaturze”*⁵⁰ i na które w kolejnych latach organizowała wyjazdy dziewcząt⁵¹. Kursy dawały kobietom wyższe wykształcenie humanistyczne i artystyczne, a ponadto, legitymując się świadectwem z pozytywnymi egzaminami, mogły pełnić funkcje prywatnych nauczycielek w zaborze pruskim⁵². Tam też prawdopodobnie Sokolnicka nawiązała pierwsze kontakty z działaczami endecji. Ewa Maj podaje, że studia filozoficzne odbyła na uniwersytecie we Lwowie⁵³. Po powrocie zajęła się nauczaniem, prowadząc z siostrami Lucyną i Marią oraz matką Stanisławą z Moszczeńskich w swym 12-pokojowym mieszkaniu przy ul. Ogrodowej 13 prywatne Gimnazjum Żeńskie. Witold Sokolnicki, wychowanek „trzech ciotek”, tak napisał o Zofii w swych pamiętnikach: *Niezależnie od pracy pedagogicznej Zosia zajmowała się czynnie polityką, należała do Naro-*

⁴⁷ Z. Kaczmarek, *Sokolnicka Zofia*, Wielkopolski Słownik Biograficzny [WSB], red. A. Gąsiorowski, Warszawa–Poznań 1981, s. 682–683.

⁴⁸ Ibidem; *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928, s. 112.

⁴⁹ U. Perkowska, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek*, Kraków 1994, s. 92–93; zob. też: W. Molik, *Z badań nad studiami uniwersyteckimi Wielkopolanek na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 2, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1992, s. 25–30.

⁵⁰ J. Kras, *Wyższe kursy dla kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1968–1924*, Kraków 1927, s. 108.

⁵¹ Ibidem, s. 109.

⁵² Ibidem, s. 110.

⁵³ E. Maj, *Wzorce aktywności kobiet w Narodowej Demokracji (1893–1939)* [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 153.

dowej Demokracji, toteż miała częste kontakty z Dmowskim, który często bywał w „saloniku czerwonym” przy ul. Ogrodowej 13⁵⁴. Logicznym następstwem było jej wstąpienie do aktywizującej się w Poznaniu Ligi Narodowej⁵⁵. Podjęła również działalność w tajnej organizacji młodzieży gimnazjalnej i akademickiej w Towarzystwie Tomasza Zana.

Nieznany z nazwiska tajny informator policji, donosząc o organizacji i działalności tajnego związku, zauważył, że *powołano silną organizację, która objęła wszystkie prawie instytucje kształcące*⁵⁶. W jego ocenie najsilniejszym związkiem był poznański, który liczył około 120 członków. Informował też o organizacji uczennic, która miała nieco inny charakterze niż męska. Pisał:

Polskie zajęcia prowadzone są w godzinach popołudniowych przez polskie nauczycielki pod nazwą robótki ręczne. Tak to odbywa się u Danysza i Warnke. Do tych lekcji dopuszcza się jednak tylko bardziej uświadomione dziewczynki. Taka lekcja odbywa się przeważnie wtedy, kiedy w klasach nie ma innych zajęć, ale i w prywatnych mieszkaniach mają pensjonarki swoje godziny – na przykład u lekarza – dentysty Paleńskiego. Widziałem jak tam z polskimi księżmi szły regularnie w czwartek i poniedziałek Stanisława Szenic ze swoją młodszą siostrą i panna Man[n]. Ruchem tym kieruje panna Rzepecka i panny Sokolnickie⁵⁷.

Sokolnicka w wydanych już w niepodległej Polsce wspomnieniach napisała:

Przed 20 laty ścisłym złączona węzłem z Towarzystwa Tomasza Zana we współpracy z długim szeregiem kolejno po sobie działających zastępów młodzieży filareckiej i filomackiej, mam w umyśle

⁵⁴ Materiały Archiwum Rodziny Sokolnickich, *Pamiętnik Witolda Sokolnickiego*, s. 13 (zbiory autorki).

⁵⁵ Zb.SBR, sygn. 1375/1 a, B. Chrzanowski, *Wspomnienie*, cz. 1, k. 167.

⁵⁶ B. Halczak, *Towarzystwo Tomasza Zana w latach 1899–1914*, Zielona Góra 1996, s. 84.

⁵⁷ Ibidem, s. 90.

i w sercu wyraźnie odbity obraz rozwoju i działalności tej organizacji oraz owoców jej misji⁵⁸.

W jej ocenie TTZ *w okresie niewoli podtrzymywało w nim [społeczeństwie] narodowego ducha, polską kulturę wewnętrzną i zewnętrzną w domach naszych, kulturę językową, znajomość i umiłowanie ojczystych dziejów, piśmiennictwa, tradycji, obyczajów. Ono wychowywało i dało spośród siebie społeczeństwu najlepszych i najdzielniejszych pracowników i szermierzy we wszystkich dziedzinach życia narodowego*⁵⁹. Podkreśliła, że członkowie Towarzystwa, studiując na niemieckich uniwersytetach, *promieniowali idee narodowe (...) wśród kolegów i polskiego wychodźstwa*⁶⁰. Z dumą zaznaczyła, że *nie zgubiła polska młodzież „złotego rogu”, który Opatrzność dała jej w rękę*⁶¹.

Od 1912 r. korzystała z pomocy Zetowców przy *zabezpieczeniu bezpieczeństwa* tajnych wykładów naukowych organizowanych i prowadzonych przez nią dla inteligencji Poznańskiego oraz zaproszonych na nie prelegentów. Wykłady odbywały się w Poznaniu, Gnieźnie i Inowrocławiu *przy bardzo licznych udziale inteligencji (...). Wykładali twórcy i krzewiciele polskiej nauki, przeważnie profesorowie wszechnicy jagiellońskiej i lwowskiej, lecz incognito na zewnątrz, gdyż policja pruska nie dopuszczała do Wielkopolski „obcokrajowców” Polaków*⁶². Młodzi członkowie Zetu pełnili wówczas tzw. straż bezpieczeństwa⁶³.

W 1904 r. była członkiem komitetu przygotowującego wiec kobiet polskich z okazji 10-lecia Towarzystwa Wzajemnego Poczucia i Opieki nad Dziećmi „Warta”. Był to jednocześnie protest wobec uroczystości obchodzonego przez Niemców jubileuszu powołania niemieckiej organizacji Hakata. We wrześniu 1905 r. weszła również w skład powstałej z inicjatywy działaczy endeckich orga-

⁵⁸ Z. Sokolnicka, *O pracy tajnej Towarzystwa Tomasza Zana pod jarzmem pruskim. Kilka wspomnień*, seria „Biblioteka Filomacka”, t. 3, Warszawa 1921.

⁵⁹ Ibidem, s. 57.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, s. 59.

⁶² Ibidem, s. 60.

⁶³ Ibidem.

nizacji „Straż”. Razem z paniami Kapuścińską, Rzepecką i Tułodziecką podjęła pracę w sekcji kulturalnej⁶⁴.

Cały czas aktywnie działała w Towarzystwie Wzajemnego Poczucia i Opieki nad Dziećmi „Warta”, które prowadziło tajne nauczanie języka ojczystego i historii. Z racji posiadanych kwalifikacji włączała się w prace sekcji pedagogicznej⁶⁵, a przez pięć miesięcy (30 kwietnia – 24 września 1897 r.) była jej sekretarką⁶⁶. Wobec braku odpowiedniej literatury pedagogicznej opracowała, wraz z Marią Brownsford, podręcznik dla nauczycielek *Jak uczyć dzieci czytać i pisać po polsku*⁶⁷.

W czasie I wojny światowej, od 1915 r., pełniła funkcję łączniczki pomiędzy ośrodkiem poznańskim a powołaną w tym roku Centralną Agencją Polską w Lozannie, a następnie Komitetem Narodowym Polskim w Paryżu⁶⁸. Wyjazdy Sokolnickiej do Szwajcarii były możliwe dzięki zezwoleniu policji na leczenie w klinice okulistycznej, gdyż groziła jej utrata wzroku. W ten sposób udało jej się wyjechać trzykrotnie⁶⁹.

Jednym z podstawowych zadań agencji lozańskiej było informowanie państw zachodnich o sprawie polskiej i rozwoju bieżących wypadków w kraju, co nie byłoby możliwe bez kontaktów z Polską. Informacje z Poznańskiego przekazywała m.in. Sokolnicka. Jako doświadczona emisariuszka przygotowywała innych emisariuszy. Bogdan Hulewicz w książce *Wielkie wczoraj w małym kręgu*, wspominając współpracę z Sokolnicką, napisał:

Kilkakrotnie wyjeżdżałem na urlopy okolicznościowe do Poznania. Za każdym razem przewoziłem instrukcje polskich czynników

⁶⁴ Zb.SBR, sygn. 1375/I a, B. Chrzanowski, *Wspomnienie*, cz. 1, k. 155-157.

⁶⁵ Zb.SBR, Akta Towarzystwa Warta, sygn. 1034.

⁶⁶ Ibidem, Protokół z „Pogadanki Pedagogicznej” odbytej dnia 30-go kwietnia [18]97 r. w „Czytelni dla Kobiet”.

⁶⁷ Zb.SBR, Brownsford Maria (21 III 1855 w Lubowiczkach pow. Gniezno – 29 X 1924 w Białczu); P. Cegielska, op. cit., s. 109; *Śp. Zofia Sokolnicka*, KP 1927, nr 94, s. 1.

⁶⁸ Z. Dworecki, *Poznańskie i Piłsudski*, Poznań 2008, s. 63.

⁶⁹ *Pamiętnik Witolda Sokolnickiego*, cyt. za: B. Serwatka, *Zofia Sokolnicka – nauczycielka i działaczka społeczna (1878–1927)*, praca mag., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1993, s. 64.

politycznych do Poznania i z Poznania do Koła Międzypartyjnego. Wszystkie nosiły charakter antyniemiecki, ale niczego pisemnego przy sobie nie miałem nigdy. Zofia Sokolnicka pilnowała mnie i egzaminowała, czy potrafię powtórzyć w Warszawie to, czego musiałem nauczyć się na pamięć w Poznaniu⁷⁰.

Jej niezwykła umiejętność pamięciowego opanowywania zacyfrowanych wiadomości stała się wręcz przysłowiowa. Musiała się tego nauczyć zmuszona względami bezpieczeństwa, albowiem wraz z całą rodziną znajdowała się pod ścisłym nadzorem policji, o czym świadczy wyciąg z aktów personalnych policji pruskiej⁷¹. W artykule prasowym *Alfabet Zofii Sokolnickiej*, opublikowanym w dziesięciolecie odzyskania przez Polskę niepodległości, oddając atmosferę tamtych dni, pisano:

Listopad. W czerwonym saloniku pań Sokolnickich zgromadziło się kilka kobiet. Jest późny wieczór, drzwi dobrze zamknięte. „Koło” konspirantek radzi cicho, zgodnie, pilnie. Panie Wrzesińska, Rydlewska, Brzeska, Kapuścińska i kilka innych. (...). W gabinecie pana Wrzesińskiego nad maszyną do pisania pochylają się zapatrzone w trudny do odcyfrowania rękopis panie Wrzesińska i Brzeska. (...) Nici tajne, nici subtelne, nici cudownie, mądrze powiązane łączą daleką Lozannę z Poznaniem. Panie Wrzesińska i Brzeska układają tajny alfabet, kombinują, poprawiają, przepisują. A potem odbywa się lekcja. To panna Sokolnicka uczy się na pamięć alfabetu, tajnego szyfru, z pomocą którego pośle listy z Szwajcarii do Poznania do matki, do siostry. Gdzieś tam daleko myślą i pracują Dmowski, Seyda i inni, a tu na miejscu współdziałają z nimi anonimowo mało komu znane panie⁷².

⁷⁰ B. Hulewicz, *Wielkie wczoraj w małym kręgu*, Warszawa 1968, s. 98.

⁷¹ Z *Archiwum Zofii Sokolnickiej. W dziesięciolecie Traktatu Wersalskiego*, KP 1929, nr 294, s. 7 [w tłumaczeniu własnym: „Wobec pani Stanisławy Sokolnickiej, jak i panien Lucyny i Zofii Sokolnickiej, zamieszkałych tu, ul. Ogrodowa 13, ostatnio w Lozannie (Szwajcaria) hotel Montreux, wprowadza się rewizję wszelkich przesyłek prasowych, ponieważ są podejrzewane o wrogą działalność. Prosi się Dyрекcję Cesarskiej Poczty Głównej, aby powiadomiła urzędy pocztowe i przesyłała tutejszej policji zarekwirowane rzeczy. Prezydium Policji, Oddział Specjalny”].

⁷² *Alfabet Zofii Sokolnickiej*, KP 1928, nr 518, s. 7.

O działalności partyjnej współpracujących z Sokolnicką kobiet literatura przedmiotu, jak i zachowane materiały źródłowe nie wspominają, ale prawdopodobnie sympatyzowały z partią i jej działaniami. Wtajemniczone w konspiracyjną pracę grono kobiet nie było jednak bezimienne. Były to wybitne działaczki zasłużonego także na polu politycznym Towarzystwa „Warta”.

Wyuczone raporty Sokolnicka „przewoziła” przez granicę. W przekazie jej podróży opisywano:

Pociąg sanitarny francuski na dworcu „Cesarskim”. Panna Sokolnicka wciśnięta w tę gromadę żegnającego tłumu. Całą noc poprzednio pracowała, uczyła się na pamięć wieści przeróżnych (...), papiery ukryte na piersi p. Sokolnickiej, w razie niebezpieczeństwa zniszczy je, ale... może się uda. Personel sanitarny raz jeszcze kontroluje cały pociąg (...). Panna Sokolnicka w ostatniej chwili nieopstrzeżona przez Francuzów ukryje się w pewnej ubikacji i przejeździe!⁷³.

Zwrotne doniesienia przychodziły do Poznania na kartkach pocztowych z pozornie niewinną treścią.

W czasie gdy Sokolnicka przewoziła meldunki do Szwajcarii, „koło lozańskie” – jak nazwano jej współtowarzyszki – pracowało nad uproszczeniem złożonego tajnego alfabetu. W momencie wybuchu powstania wielkopolskiego na przełomie 1918/1919 r. przewoziła przez front i zrewolucjonizowane Niemcy najnowsze wieści dla Komitetu Narodowego Polskiego⁷⁴. Kolejne miesiące przyniosły jednak zmianę sytuacji politycznej i dalsze prace nad alfabetem straciły rację bytu. Zespół się rozwiązał, ale dynamicznie następujące zmiany w momencie zakończenia wojny nie były końcem jej działalności politycznej. Kontynuowała ją już w nowych realiach, jawnie. 17 listopada 1918 r., w kilka dni po podpi-

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ K. Dembski, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawnoustrojowe*, Poznań 1972, s. 96.

saniu aktu zakończenia wojny, zwołano masowy wiec kobiet, który uznano za *początek pracy politycznej w odrodzonej Ojczyźnie*⁷⁵.

Od 3 do 5 grudnia 1918 r. w Poznaniu odbywały się obrady Polskiego Sejmu Dzielnicowego. Sokolnicka aktywnie włączyła się zarówno w prace przygotowujące, jak również wzięła w nim udział jako delegatka (jedna ze 141 posłanek) z okręgu poznańskiego⁷⁶. Weszła w skład Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu⁷⁷, gdzie pełniła funkcję przewodniczącej Komisji dla Szkolnictwa Średniego Żeńskiego Wydziału Szkolnego NRL oraz członka Komisji Szkolnej Rady Ludowej miasta Poznania.

W 1919 r. przebywała w Paryżu i weszła w skład grupy ekspertów, z pomocy których korzystał Komitet Narodowy Polski i polska delegacja w czasie konferencji pokojowej⁷⁸. W jednym z (zaszyfrowanych) listów przesłanych z Paryża w styczniu 1919 r. pisała:

Miałam już pośrednią sposobność wzięcia w obronę (przemawiania za) naszą sprawę przed Wilsonem, któremu prześle się jutro materiał odnośny przez jego pełnomocników.

Cieszę się bardzo z zobaczenia się jeszcze z prezydentem Francji, który wyjeżdża już za kilka dni. Co słychać w Polsce? Jaki jest ogólny stan w Niemczech? Trzeba starannie pielęgnować ogólny stan naszej sprawy (...) itd. Pisane w Paryżu w styczniu r[oku] 1919⁷⁹.

W czasie wojny o wschodnie granice Polski zainicjowała utworzenie Komitetu niesienia pomocy dla Lwowa, Wilna i Kresów Wschodnich, a w 1920 r., podczas najazdu bolszewickiego, Narodową Służbę Kobiet w Poznaniu i Warszawie. Brała również aktywny udział w pracach plebiscytowych na Górnym Śląsku, dokąd przez kilka miesięcy dojeżdżała z Warszawy.

⁷⁵ M.H. Łebińska, *Dziesięciolecie pracy politycznej kobiet w Wielkopolsce*, KP 1928, nr 518, s. 8.

⁷⁶ *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918*, aneks: *Spis delegatów wszystkich dzielnic zaboru pruskiego*, Poznań 1918, s. 136.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 91-93.

⁷⁸ K. Dembski, *op. cit.*, s. 96 i n.

⁷⁹ *Z Archiwum Zofii Sokolnickiej...*, *op. cit.*, s. 7.

W listopadzie 1918 r. wraz z grupą przyszłych parlamentarzystek założyła Narodową Organizację Kobiet. Zgodnie ze statutem organizacja obejmowała swym zasięgiem całą Polskę, zakładano *całkowite równouprawnienie kobiety w ustawach i w życiu*⁸⁰. Sokolnicka była dwukrotnie wybierana do parlamentu z Poznania z ramienia Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Narodowej Demokracji⁸¹ – w 1919 r. na Sejm Ustawodawczy i w 1922 r. na Sejm I kadencji. Pracowała w kilku komisjach: oświatowej, opieki społecznej, administracyjnej oraz emigracyjnej⁸². Na forum Izby wystąpiła dziewiętnaście razy, przedstawiła czternaście interpelacji i dwanaście wniosków⁸³.

W *Zarysie sprawozdania za lata 1919–1927* informującym o działalności posłanek Narodowej Organizacji Kobiet, podsumowując działalność poselską Sokolnickiej, zapisano:

Zawsze pełna skromności i gotowa do każdej pracy przyjęła mandat poselski, nie jako godność i wywyższenie, ale jako odpowiedzialny obowiązek do spełnienia. Była ona w Sejmie Ustawodawczym, jak również i w drugim jedną z najbardziej pracowitych, a zarazem najbardziej w cień usuwających swą osobę posłanek, zajęta pracą w Komisji Oświatowej i Spraw Zagranicznych. Była ona wybitną znawczynią spraw i stosunków wielkopolskich i wiedzą swą oraz pracą przyczyniała się w wysokim stopniu do wzmocnienia podstaw państwowości polskiej⁸⁴.

⁸⁰ Statut Stowarzyszenia: *Narodowa Organizacja Kobiet*, Warszawa 1921, zob. art. 1 i 2 a,d.

⁸¹ *Parlament Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 112; *Kobieta w Sejmie: działalność posłanek Narodowej Organizacji Kobiet. Zarys sprawozdania za lata 1919–1927*, Warszawa 1928, s. 8-11; T. Rzepecki, W. Rzepecki, *Sejm i Senat 1922–1927. Podręcznik dla wyborców, zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach, województwach, podobizny senatorów i posłów sejmowych oraz mapy poglądowe*, Poznań 1923, s. 250-251.

⁸² Z. Sokolnicka, *Aneks – parlamentarzystki Drugiej Rzeczypospolitej* [online] [Dostęp: 31.08.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://kronika.sejm.gov.pl>> (tu wyszczególniono daty i tematy jej wystąpień).

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ *Kobieta w Sejmie...*, op. cit., s. 10-11.

Zmarła 27 lutego 1927 r. w Poznaniu. Nie założyła rodziny. W artykule opublikowanym z okazji dziesięciolecia traktatu wersalskiego, wspominając Sokolnicką, spostrzeżono:

Wśród tych, którzy przygotowali niepodległość Polski, złotemi głoskami jaśnieć będzie po wszystkie czasy imię kobiety – Wielkopolanki, zgasłej już po trudach długiego dnia roboczego: Zofji Sokolnickiej!⁸⁵.

W 1933 r. została pośmiertnie odznaczona Krzyżem Niepodległości. Jak zapisano w uzasadnieniu: *Za wybitne zasługi w organizowaniu tajnego szkolnictwa, strajków szkolnych i harcerstwa w okresie powstańczym*⁸⁶. W 1948 r. jej prochy przeniesiono na Cmentarz Zasłużonych na Wzgórzu św. Wojciecha, gdzie spoczywają do dnia dzisiejszego. W 1973 r. Rada Narodowa Poznania jedną z ulic w dzielnicy Podolany nazwała jej imieniem.

Działaczki Ligi weszły do wszelkich instytucji oraz organizacji politycznych, które powstawały w zaborze pruskim. Z coraz większym zaangażowaniem uczestniczyły w nich także kobiety⁸⁷. Jak zauważył Jakóbczyk, podejmowane działania doprowadziły do przemian w świadomości narodowej wielkopolskiego społeczeństwa i transpozycji dawnego ustroju feudalnego w nowoczesny naród⁸⁸, o czym świadczyć może masowy udział w zwycięskim zrywie niepodległościowym – w powstaniu wielkopolskim⁸⁹.

⁸⁵ Z archiwum Zofii Sokolnickiej..., op. cit., s. 7.

⁸⁶ Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne: Zofia Sokolnicka, KN 25.07.1933.

⁸⁷ Zob. G. Wyder, *Żeński ruch skautowski w Poznańskim w relacjach jego organizatorek i uczestniczek w latach 1912–1918*, „Studia Zachodnie” 2011, t. 13, s. 165–182.

⁸⁸ W. Jakóbczyk, *Sytuacja społeczno-polityczna w Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Wydarzenia wrzesińskie w roku 1901*, red. Z. Grot, Poznań 1964, s. 41.

⁸⁹ G. Wyder, *Pamięć o Powstaniu Wielkopolskim w relacjach jego uczestniczek* [w:] *Pamięć historyczna kobiet*, red. M. Przeniosło, K. Sierakowska, Kielce 2009, s. 39–52; Eadem, *Szli wtedy wszyscy... Powstanie Wielkopolskie w przekazach jego uczestniczek*, „Kronika Miasta Poznania” 2011, nr 1, s. 97–110.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta betreffend den „Goniec Wielkopolski”, Wycinki prasowe Polizei Präsidium, sygn. 7266.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polizei Präsidium Posen [Prezydium Policji w Poznaniu], sygn. 3681: Zofia Rzepecka.
- Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu, Spuścizna prof. Z. Wojciechowskiego. Notatki Mariana Seydy dla Zygmunta Wojciechowskiego do pracy o historii Ligi Narodowej, spisane w r. 1932, sygn. P.III-8, odpis.
- Archiwum Zarządu Okręgowego ZBOWiD w Poznaniu, sygn. 800, L. Gomolec, *Przygotowania do powstania wielkopolskiego*.
- Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne: Zofia Sokolnicka, KN 25.07.1933.
- Materiały Archiwum Rodziny Sokolnickich, *Pamiętnik Witolda Sokolnickiego*, mps.
- Zbiory Specjalne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Akta Towarzystwa Warta, Protokół z[e] zwyczajnego posiedzenia Towarzystwa „Warta” z dnia 2 października 1895, sygn. 1034.
- Zbiory Specjalne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Akta Towarzystwa Warta, Protokół z „Pogadanki Pedagogicznej” odbytej dnia 30-go kwietnia [18]97 r. w „Czytelni dla Kobiet”, sygn. 1034.
- Zbiory Specjalne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Bernard Chrzanowski, *Z Towarzystwa Czytelni Ludowych*, „Pamiętniki”, cz. 1, sygn. 1375/e-IV.
- Zbiory Specjalne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Bernard Chrzanowski, *Wspomnienie*, cz. 1, sygn. 1375/Ia.
- Zbiory Specjalne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Brownsford Maria (21 III 1855 w Lubowiczkach pow. Gniezno – 29 X 1924 w Białczu).

Źródła drukowane

- Cegielska Paulina, *Przechadzki po mieście: z moich wspomnień*, oprac. i wstęp Przemysław Matusik, seria: „Biblioteka Kroniki Miasta Poznania”, Poznań: Wydawnictwo Miejskie, 1997, ISBN 8390833611.
- Dmowski Roman, *Myśli nowoczesnego Polaka*, wyd. 12, popr. uzupeł., Wrocław: Wydawnictwo Nortom, 2002, ISBN 83-85829-14-8.

- Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918.*
Aneks: *Spis delegatów wszystkich dzielnic zaboru pruskiego*, Poznań: Drukarnia i Księgarnia Św. Wojciecha, 1918.
- Kobieta w Sejmie: działalność posłanek Narodowej Organizacji Kobiet: zarys sprawozdania za lata 1919–1927*, Warszawa: Nakład Narodowej Organizacji Kobiet, 1928.
- Kozicki Stanisław, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Londyn: Myśl Polska, 1964.
- Kozicki Stanisław, *Pamiętnik 1876–1939*, oprac., przedmowa i przypisy Marian Mroczo, Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2009, ISBN 979-83-7467-014-2.
- Sokolnicka Zofia, *O pracy tajnej Towarzystwa Tomasz Zana pod jarzmem pruskim. Kilka wspomnień*, seria: „Biblioteka Filomacka”, t. 3, Warszawa 1921.

Źródła prasowe

- Alfabet Zofii Sokolnickiej*, „Kurier Poznański” 1928, nr 518.
- Klementowski, ks., *Śp. Romana z Gex’sów Rzepecka*, „Kurier Poznański” 1918, nr 72.
- Ku uczczeniu śp. Heleny Rzepeckiej*, „Kurier Poznański” 1916, nr 118.
- Łebińska M.H., *Dziesięciolecie pracy politycznej kobiet w Wielkopolsce*, „Kurier Poznański” 1928, nr 518.
- Mowa panny Heleny Rzepeckiej, cz. 2: Zadanie Polki wobec dwóch nowych ustaw*, „Głos Wielkopolanek” 1908, nr 9.
- Pierwszy kurs społeczny dla kobiet*, „Głos Wielkopolanek” 1908, nr 36.
- [Senior] A., [Dmowski Roman], *Początki nowoczesnego obozu narodowego w Polsce*, „Myśl Narodowa” 1936, nr 47.
- Sprawozdanie z działalności Ligi w r. 1895/1896*, „Niepodległość” 1933, t. 7.
- Sprawozdanie z działalności Ligi Narodowej od 1 lipca 1903 do 1 lipca 1904*, „Niepodległość” 1934, t. 10.
- Sprawozdanie za rok 1900–1901*, „Niepodległość” (styczeń 1934 – czerwiec 1934), t. 9.
- Śp. Felicjan Niegolewski*, „Kurier Poznański” 1919, nr 7.
- Śp. Helena Rzepecka*, „Kurier Poznański” 1916, nr 117.
- Śp. Zofia Sokolnicka*, „Kurier Poznański” 1927, nr 94.
- Walny wiec kobiet w Poznaniu, cz. 1*, „Kurier Poznański” 1908, nr 112; cz. 2, „Kurier Poznański” 1908, nr 113.
- Walny wiec kobiet w Poznaniu, 12 maja 1908 r.*, „Dziennik Poznański” 1908, nr 109.

Z *Archiwum Zofii Sokolnickiej. W dziesięciolecie Traktatu Wersalskiego*, „Kurier Poznański” 1929, nr 294.
Zakopane – Zjazd, „Kurier Poznański” 1899, nr 188; „Kurier Poznański” 1899, nr 190.

Zasoby internetowe

Sokolnicka Zofia, *Aneks – parlamentarzystki Drugiej Rzeczypospolitej* [Dostęp: 31.08.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://kronika.sejm.gov.pl>>.
Hasło: *Niegolewscy, h. Grzymała* [w:] *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku*, Kórnik–Poznań 2004 [Dostęp: 03.05.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://teki.bkpan.poznan.pl/>>.

Opracowania

Czyżowski Tadeusz, *Wincenty. Lutosławski (1863–1954)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, red. Emanuel Rostworowski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
Dembski Krzysztof, *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej, Zagadnienia prawnoustrojowe*, Poznań 1972.
Dworecki Zbigniew, *Poznańskie i Piłsudski*, seria: „Wielkopolska”, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008, ISBN 9788371774850.
Halczak Bohdan, *Towarzystwo Tomasza Zana w latach 1899–1914*, Zielona Góra: WSP, 1996, ISBN 838683207X.
Hulewicz Bohdan, *Wielkie wczoraj w małym kręgu*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1968.
Jakóbczyk Witold, *Prasa w Wielkopolsce (1859–1918)* [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918. Historia prasy polskiej*, red. Jerzy Łojek, Warszawa: PWN, 1976.
Jakóbczyk Witold, *Sytuacja społeczno-polityczna w Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Wydarzenia wrzesińskie w roku 1901*, red. Zdzisław Grot, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1964.
Kaczmarek Zygmunt, *Sokolnicka Zofia* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Warszawa–Poznań: PWN, 1981.
Karwat Janusz, *Od idei do czynu: myśl i organizacje niepodległościowe w Poznańskim w latach 1887–1919*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002, ISBN 8371770855.
Kras Janina, *Wyższe kursy dla kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1968–1924*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1927.

- Łukomski Grzegorz, *Bernard Chrzanowski (1861–1944): biografia Polaka zachodniokresowego*, Poznań–Opalenica: Opalgraf, 2005, ISBN 8392051193.
- Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz, Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2016, ISBN: 788394616625.
- Marczewski Jerzy, *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900–1914*, Warszawa: PWN, 1967.
- Marian Kiniorski [w:] *Ziemiańscy XX w. Słownik biograficzny*, t. 2, red. Janina Leskiewiczowa, Warszawa 1994.
- Męczyńska Katarzyna, *Romana Rzepecka, jej córki i gosposia*, „Kronika Miasta Poznania” 2011, nr 1.
- Molik Witold, *Z badań nad studiami uniwersyteckimi Wielkopolanek na przełomie XIX i XX wieku* [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 2, red. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarz, Warszawa: DIG, 1992, ISBN 8385490248.
- Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. Henryk Mościcki, Włodzimierz Dzwonkowski, Warszawa: Wyd. Lucjan Złotnicki, 1928.
- Perkowska Urszula, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek*, Kraków: Secesja, 1994, ISBN 8386077514.
- Rzepecka Helena, *Ojczyzna w piśmie i pomnikach*, t. 2, Poznań: Drukarnia „Dziennika Poznańskiego”, 1911.
- Serwatka Bernadeta, *Zofia Sokolnicka – nauczycielka i działaczka społeczna (1878–1927)*, praca mag., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1993.
- Słowiński Lech, *Działalność oświatowa i społeczna Heleny Rzepeckiej (1863–1916)* [w:] Lech Słowiński, *Będziem Polakami: studia z dziejów edukacji narodowej w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1995.
- Słowiński Lech, *Helena Rzepecka* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, red. Emanuel Rostworowski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992–1993.
- Słowiński Lech, *Z dziejów walki o tożsamość narodową pod pruskim zaborem. Działalność oświatowa i społeczna Heleny Rzepeckiej (1863–1916)*, „Kronika Miasta Poznania” 1994, nr 3/4.
- Trzeciakowski Lech, *Pod pruskim zaborem 1850–1918*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973.
- Wyder Grażyna, *Pamięć o Powstaniu Wielkopolskim w relacjach jego uczestniczek* [w:] *Pamięć historyczna kobiet*, red. Marek Przeniosło,

Katarzyna Sierakowska, Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 2009.

Wyder Grażyna, *Z dziejów walki o tożsamość narodową – tajne stowarzyszenie Kobiet „Warta”* [w:] *Polacy – Niemcy – Pogranicze. Studia Historyczne*, red. Grażyna Wyder, Tomasz Nodzyński, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2006.

Publicystyka prasowa

Wyder Grażyna, *Szli wtedy wszyscy... Powstanie wielkopolskie w przekazach jego uczestniczek*, „Kronika Miasta Poznania” 2011, nr 1.

Wyder Grażyna, *Żeński ruch skautowski w Poznańskim w relacjach jego organizatorek i uczestniczek w latach 1912–1918*, „Studia Zachodnie” 2011, t. 13, ISSN 1428-0663.